

بررسی موانع تأثیر پذیری از تعالیم الهی با استفاده از آیات قرآن و نهج البلاغه

پروانه رهبری پور^۱

چکیده

خدای متعال انبیاء خود را جهت نشان دادن راه سعادت برای انسان فرستاده و تعالیم خود را از طریق ایشان به بشریت ابلاغ کرده است. در این میان یک دسته از موانع وجود دارند که سبب می شوند انسانها از تعالیم الهی تأثیرپذیری نداشته و از مسیر هدایت فاصله بگیرند. این عوامل گاهی مربوط به صفات فردی انسان می شود و گاهی به اجتماع ارتباط دارد. با توجه به اینکه شناخت این عوامل، نقش مهمی در سعادت و شقاوت انسان دارد، بحث از این موضوع دارای اهمیت است. در این مقاله موانع تأثیرپذیری از تعالیم الهی در دو بعد فردی و اجتماعی از منظر قرآن و نهج البلاغه بررسی خواهد شد. هدف از این مقاله بیان این موانع با بهره‌گیری از آیات قرآن و روایات نهج البلاغه است. در این نوشتار، با روش تحلیلی توصیفی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به تبیین این موانع پرداخته شده است. نتیجه حاصل از این مقاله این است که در بعد فردی، موانعی همچون حسادت، لجاجت و سرکشی، تکبر در برابر آیات الهی، و در بعد اجتماعی موانعی همچون رهبران فاسد و گمراه، دوستان گمراه و محیط نامناسب مانع تأثیرپذیری انسان از تعالیم الهی هستند.

کلید واژه: اجتماعی، تأثیرپذیری، تعالیم الهی، فردی، موانع.

۱. سطح دو، حوزه علمیه ریحانه النبی رفسنجان.

مقدمه

هدف از خلقت انسان این است که او با بهره گیری از تعالیم الهی به مسیر سعادت رسیده و به رشد و کمال انسانی نائل گردد. در همین راستا یکی از مباحثی که تحقیق پیرامون آن دارای اهمیت است و ارتباط مستقیم با هدایت انسان دارد، بحث از موانع اثرپذیری از تعالیم الهی از منظر قرآن و نهج البلاغه است. انسانی که زمینه هدایت و بهره گیری از تعالیم الهی برای او فراهم شده است، به خاطر یک رشته از موانع، ممکن است از بهره گیری از تعالیم الهی محروم شده و این تعالیم اثری در زندگی او نداشته باشد.

هدف از مقاله پیشرو این است که با بهره گیری از قرآن و نهج البلاغه، این موانع را بررسی و به شرح و تبیین آن پرداخته شود.

سؤال اصلی این است که موانع تأثیرپذیری از تعالیم الهی از منظر قرآن و نهج البلاغه کدام است؟ برای پاسخ به این سؤال، آیات مختلفی از قرآن کریم، و بیانات متعددی از نهج البلاغه بیان شده و هرکدام شرح و توضیح داده می شود.

تحقیق و بررسی در مورد این موضوع از دو جهت دارای اهمیت است: جهت اول این است که شناخت این عوامل زمینه ای برای دوری از این عوامل را فراهم می کند و اسباب سعادت انسان را فراهم می آورد. جهت دوم این است که انسان با معارف قرآن و نهج البلاغه شناخت پیدا کرده و به مسیر سعادت و شقاوت و عوامل مربوط به آن معرفت پیدا خواهد کرد.

این موانع در دو بعد فردی و اجتماعی بررسی می شود. همانطور که برخی از صفات فردی انسان می تواند مانع تأثیرپذیری از تعالیم الهی باشد، موانع اجتماعی نیز می تواند همین نقش را در مسیر هدایت انسان داشته باشد. با مراجعه به آیات مختلف قرآن کریم و روایات به خصوص در کتاب نهج البلاغه، با موارد زیادی از موانع مذکور برخورد می کنیم که مهمترین آنها در این مقاله تبیین می گردد.

سؤال اصلی این نوشتار این است که از منظر قرآن و نهج البلاغه چه موانعی برای تأثیرپذیری از تعالیم الهی وجود دارد؟ در این نوشتار بعد از بیان برخی از مقدمات و تشریح برخی از مفاهیم کلیدی، این موانع بررسی می شود.

بحث از موضوع مورد نظر یعنی موانع تأثیرپذیری از تعالیم الهی از منظر قرآن کریم و نهج البلاغه امری است که در ابتدا در بیان قرآن و اهل بیت مطرح شده است، لذا پیشینه این بحث به بیانات ایشان باز می گردد، در عین حال در این بخش برخی از آثاری که ارتباط با موضوع مورد نظر دارند اشاره می شود:

۱. کتاب اخلاق در قرآن، نوشته آیت الله مکارم شیرازی؛ ایشان در این کتاب به بیان صفات اخلاقی که در قرآن بیان شده است پرداخته اند. در بخش صفات ناپسند، بسیاری از صفاتی که در قرآن کریم به عنوان مانع تأثیرپذیری از تعالیم الهی معرفی شده اند را می توان مشاهده کرد. گرچه این کتاب مباحث عامی دارد اما بخش قابل توجهی از مطالب آن می تواند کمک شایانی در موضوع مد نظر به ما داشته باشد.

۲. تأثیرگناه در معرفت، مصطفی جعفر طیار؛ در این پایان نامه نویسنده به بیان نقش گناه در ممانعت از تعالیم الهی و کسب معرفت نکات خوبی را بیان کرده است. نکته قابل توجه این است که نویسنده تنها در مورد موضوع گناه بحث کرده است و سائر مباحث مربوط به موضوع ما را مورد بحث قرار نداده است.

۳. موانع هدایت انسان با محوریت قرآن، منوچهر علی طالب؛ در این اثر نویسنده به بیان موانعی که باعث می شود انسان از هدایت الهی بهره نبرد اشاره کرده و به طور تفصیلی در مورد آنها بحث کرده است که مباحث آن ارتباط زیادی با محتوای مقاله ما دارد.

۴. زمینه ها و موانع تأثیر سخن، حیدرعلی رستمی، در این نوشتار نویسنده موانعی که باعث می شود سخن رسائی چون قرآن در انسان اثرگذار باشد بحث کرده است که در آن مباحث مفیدی در ارتباط با بحث ما وجود دارد؛ هرچند بحث ایشان بیشتر صبغه قرآنی دارد و از منظر نهج البلاغه بحث نکرده است.

در مجموع آثار خوبی تاکنون در موضوع مذکور تألیف شده است اما ویژگی نوشتار حاضر این است که موانع تأثیرپذیری از تعالیم الهی را از منظر قرآن و نهج البلاغه بیان داشته است که از این جهت این نوشتار از سائر موارد مشابه متمایز می گردد.

الف) مفهوم شناسی

در این بخش به توضیح مفهوم تعلیم که ارتباط با مباحث اصلی این نوشتار دارد پرداخته، و سپس بحث اصلی این مقاله مطرح خواهد شد.

۱) تعالیم

در مورد واژه تعالیم در فرهنگ های لغت فارسی و عربی مطالبی بیان شده است. این واژه در اصل معنای مصدری دارد و جمع «تعلیم» است، تعلیم نیز از ریشه «علم» مصدر باب تفعیل است و به معنای آموزش دادن می باشد. گرچه این واژه در اصل معنای مصدری دارد اما گاهی مصدر به معنای مفعول به کار می رود که واژه تعالیم نیز در واقع مصدر به معنای مفعول است، به این معنا که مراد از تعالیم، مجموعه معلوماتی است که آموزش داده می شود^۱.

در اصطلاح علوم اسلامی نیز تعالیم الهی به همان معنایی است که در لغت بیان شده است. مراد از تعالیم الهی مجموعه اموری است که توسط حق تعالی با واسطه انبیاء الهی، یا قرآن کریم به مردم آموزش داده می شود^۲. به عنوان نمونه دستوراتی که قرآن کریم بیان داشته است، معارفی که در نهج البلاغه یا سائر کتب حدیث آمده است، بیاناتی که علمای دین در تفسیر قرآن و روایات بیان کرده اند، همگی جزء تعالیم الهی هستند که توسط قرآن و اهل بیت و شاگردان مکتب اهل بیت برای مردم بیان شده است.

۲) موانع

از دیگر مفاهیم اصلی این نوشتار، مفهوم موانع است. موانع در زبان عربی و فارسی کاربرد دارد. این واژه جمع «مانعه» است و مراد از آن چیزهایی است که کسی یا چیزی را از امر دیگری باز می دارد. به عبارت دیگر موانع در هر چیزی، مجموعه از بازدارندگی ها در آن چیز هستند^۳.

۱. دهخدا، فرهنگ متوسط دهخدا، ج ۱ ص ۷۴۹؛ صعیدی، الافصاح فی اللغة، ج ۱ ص ۲۱۴؛ راغب اصفهانی، مفردات، ص ۵۸۰.

۲. همان.

۳. نفیسی، فرهنگ نفیسی، ج ۵ ص ۳۵۷۲، شرتونی، اقرب الموارد، ج ۵ ص ۲۷۲.

این واژه در زبان عربی در اصل از ماده منع گرفته شده است، و منع در اصل به این معناست که یک امر بین دو چیز حائل شود و مانع رسیدن به آن گردد.^۱

واژه موانع و مانع در اصطلاح علوم مختلف به کار می رود. مراد از مانع در اصطلاح علوم، سلسله اموری است که برای تحقق معلول، نبود آنها شرط است.^۲ به عنوان نمونه برای تحقق آتش، نبود باد شرط است، این رو باد مانع برای تحقق آتش محسوب می شود.

ب) موانع فردی تأثیرپذیری از تعالیم الهی از منظر قرآن و نهج البلاغه

در بخش اول از این مقاله به بیان موانع فردی که سبب می شود انسان از تعالیم الهی بهره نبرد و تعالیم الهی در او اثرگذار نباشند پرداخته و این موانع را از منظر قرآن و نهج البلاغه بیان خواهیم داشت.

(۱) حسادت

یکی از صفات رذیله ای که وجود آن در انسان آثار منفی زیادی را در بعد فردی و اجتماعی خواهد داشت و مانع از تأثیرپذیری از تعالیم الهی می شود، حسادت است.

حسادت در واقع ناراحت شدن از نعمتهایی است که خداوند نصیب دیگران کرده و آرزوی زوال آنها و حتی تلاش و کوشش در این راه است. حسادت سبب می شود روح انسان مکدر شده و فضای جامعه رو به آلودگی برود. حسادت به خوبان به خصوص اولیاء الهی سبب می شود انسان حسود تمام تلاش خود را برای مقابله با او انجام دهد، از این رو حتی اگر بهترین سخنان، و بهترین تعالیم الهی را از طرف مورد حسادت خود بشنود، با آن مقابله می کند.^۳

در طول تاریخ همواره افرادی بوده اند که به خاطر حسادت به اولیاء الهی خود را از تعالیم ایشان بی بهره کرده و راه ضلالت را طی کرده اند. در این مورد آیات و روایات فراوانی وجود دارد که برخی را اشاره می کنیم.

۱. ابن منظور، لسان العرب، ج ۸ ص ۳۴۳؛ قرشی، قاموس قرآن، ج ۶ ص ۲۹۲.

۲. احمدنگری، جامع العلوم، ج ۱ ص ۶۵.

۳. مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، ص ۱۱۹.

«زمان جدایی برادرت از تو خود را به پیوند با او وادار ... تا جایی که گویی تو بنده اوئی، و او تو را صاحب نعمت است. این برنامه‌ها را در جایی که اقتضا ندارد انجام مده، و در باره کسی که شایسته نیست به میدان نیاور»^۱.

این فرمایش امام در واقع هشدار به تمام جوانان است که در انتخاب دوست و رعایت حدود آن بیشترین عنایت و توجه را داشته باشند. جمله آخر در این روایت نشان از این دارد که انسان باید در انتخاب دوستان و نحوه تعامل با آنها توجه ویژه داشته باشد چرا که بی توجهی در این مورد عواقب بدی در مسیر هدایت انسان دارد.

۳) محیط نامناسب

یکی دیگر از این موانع که موجب می شود انسان از تعالیم الهی بی بهره بماند، محیط نامناسب است. محیط نامناسب سبب می شود ارتباط انسان با تعالیم وحی قطع گردد، یا اینکه زمینه استفاده مناسب از آنها از بین می رود. همچنین محیط نامناسب می تواند با تزریق یکسری از افکار مسموم، بینش انسان نسبت به تعالیم الهی را عوض کند. نمونه ای از این حقیقت را می توانیم در قرآن کریم مشاهده کنیم.

خدای متعال در داستان گمراهی قوم موسی (علیه السلام) محیط نامناسبی که سامری و همفکرانش ایجاد کرده بودند را عامل گمراهی قوم موسی دانسته است. قرآن در این مورد می فرماید:

« قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ ... فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ فَقَالُوا هَذَا إِلَهُكُمُ وَإِلَهُ مُوسَى فَنَسِيَ؛ فرمود: «ما قوم تو را بعد از تو، آزمودیم و سامری آنها را گمراه ساخت ... و برای آنان مجسمه گوساله‌ای که صدایی همچون صدای گوساله (واقعی) داشت پدید آورد؛ و (به یکدیگر) گفتند: «این خدای شما، و خدای موسی است!» و او فراموش کرد»^۲.

به همین دلیل است که انسان‌های فریفته به محیط جامعه، روز قیامت فساد اجتماعی را بهانه ای برای دوری از تعالیم الهی قرار می دهند، اما خدای متعال این بهانه را از ایشان نپذیرفته

۱. نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۲. طه: ۸۵-۸۸.

و از آن سؤال می کند که چرا محیط خود را تغییر نداده و هجرت نکردید^۱؟ قرآن در این مورد می فرماید:

«إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا؟ كَسَانِي كِه فرشتگان (قبض ارواح)، روح آنها را گرفتند در حالی که به خویشتن ستم کرده بودند، به آنها گفتند: «شما در چه حالی بودید؟ (و چرا با اینکه مسلمان بودید، در صفِ کفار جای داشتید؟!)» گفتند: «ما در سرزمین خود، تحت فشار و مستضعف بودیم.» آنها [فرشتگان] گفتند: «مگر سرزمین خدا، پهناور نبود که مهاجرت کنید؟!»^۲.

دقت در مضمون آیات فوق نشان از این دارد که جامعه فاسد و فاضی اجتماعی نامناسب، یکی از مهمترین موانع برای پذیرش تعلیم الهی است. رهبران فاسد همواره برای گمراه ساختن مردم، به دنبال این هستند که فضای اجتماع را آلوده ساخته تا مانعی برای هدایت مردم و بهره گرفتن آنها از تعلیم اسلامی فراهم کنند.

۱. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۴ ص ۸۳.

۲. نساء: ۹۷.

نتیجه‌گیری

این مقاله به منظور تبیین موانع تأثیرپذیری از تعالیم الهی از منظر قرآن و نهج البلاغه صورت گرفت. همانطور که ارتباط با انبیاء و اولیای الهی موجب بهره‌گیری انسان از تعالیم الهی می‌شود، وجود برخی از موانع نیز می‌تواند تأثیرپذیری انسان را در این خصوص از بین ببرد و انسان را در نهایت از مسیر سعادت خارج کند.

در این مقاله بعد از تبیین مفهوم تعالیم، در دو بخش موانع فردی و اجتماعی مهمی که در این موضوع دارای اهمیت ویژه هستند از منظر قرآن و نهج البلاغه بیان گردید.

در ابتدا در مورد موانع فردی تأثیرپذیری از تعالیم الهی بحث شد و در این مورد موانعی همچون حسادت به خصوص حسادت نسبت به اولیای الهی توضیح داده شد، سپس در مورد لجاجت و سرکشی مطالبی را از قرآن و روایات بیان کردیم و در نهایت تکبر در مقابل آیات الهی را به عنوان مانعی دیگر توضیح دادیم.

سپس در ادامه به بیان موانع اجتماعی در همین موضوع پرداخته شد و روشن گردید که مهمترین این موانع عبارتند از: رهبران فاسد و گمراه، دوستان گمراه و محیط نامناسب. این سه مانع در قرآن و روایات دارای اهمیت فراوانی هستند و به گواه آیات مختلفی از قرآن کریم، این سه مانع در طول تاریخ تأثیر به‌سزایی در ممانعت از تأثیرپذیری از تعالیم الهی داشته‌اند که در این خصوص آیات مختلفی در این نوشتار ذکر گردید.

مجموع آنچه در این نوشتار به منظور بیان موانع تأثیرپذیری از تعالیم الهی بیان گردید، مهمترین موانع در این خصوص را تبیین کرده و با محوریت قرآن کریم و نهج البلاغه، این موانع توضیح داده شد.

فهرست منابع

قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی.

نهج البلاغه.

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دار الفکر، چاپ سوم، ۱۴۱۴ق.
۲. احمدنگری، عبدالنبی، جامع العلوم، بیروت: الاعلمی، چاپ دوم، ۱۳۹۵ق.
۳. حویزی، عبد علی بن جمعه، تفسیر نورالثقلین، چاپ چهارم، قم، اسماعیلیان، ۱۴۱۵ق.
۴. دهخدا، علی اکبر، فرهنگ متوسط دهخدا، چاپ دوم، دانشکده ادبیات، تهران، ۱۳۹۰.
۵. راغب اصفهانی، حسین، مفردات الفاظ القرآن، چاپ اول، دارالقلم، بیروت، ۱۴۱۲ق.
۶. صعیدی، عبدالفتاح، الافصاح فی اللغة، چاپ چهارم، الاعلام الاسلامی، قم، ۱۴۱۰ق.
۷. طباطبائی، محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان، ترجمه همدانی، چاپ پنجم، جامعه مدرسین، قم، ۱۳۷۴.
۸. طباطبائی، محمد حسین، تفسیر المیزان، چاپ دوم، الاعلمی، بیروت، ۱۳۹۰ق.
۹. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، چاپ سوم، ناصر خسرو، تهران، ۱۳۷۲.
۱۰. قرائتی، محسن، تفسیر نور، چاپ اول، درسهای از قرآن، تهران، ۱۳۸۸.
۱۱. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم، ۱۳۷۱.
۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، چاپ چهارم، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۱۳. مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، چاپ اول، قم، مدرسه امیرالمومنین ع، ۱۳۷۷.
۱۴. _____ پیام امام، چاپ اول، تهران، اسلامیة، ۱۳۸۶.
۱۵. _____ پیام قرآن، چاپ نهم، قم، مدرسه امیرالمومنین ع، ۱۳۸۶.
۱۶. _____ تفسیر نمونه، چاپ سی و دوم، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۴.

۱۷. نفیسی، علی اکبر، فرهنگ نفیسی، تهران: خیام، چاپ اول، بی تا.

۱۸. مجموعه نرم افزارهای کامپیوتری علوم اسلامی نور.